

Robert Jay Lifton (1919-1989) i les tècniques de 'rentat de cervell'

Els estudis sobre el control mental (és a dir sobre les maneres de controlar el pensament d'altri) i sobre el 'rentat de cervells' [*brainwashing*] són tan antics com la mateixa història de la psicologia social científica. El criminòleg italià Scipio Sighele (1868-1913) va escriure l'any 1895 una 'Psicologia de les Sectes' traduïda molt aviat al francès que influí sobre Le Bon tot i que aquest mai no l'esmenta directament.

L'aparició dels totalitarismes al llarg del segle 20 i l'extensió dels moviments sectaris en el protestantisme americà feu créixer molt l'interès per aquesta mena de fenòmens. Però les sectes no tan sols pertanyen a l'àmbit religiós; també algunes psicoteràpies incorporen tècniques sectàries molt significatives i no és estrany que persones amb més o menys coneixements de psicologia (o com a mínim amb algunes intuïcions en aquest àmbit), intentin actuar com a caps de secta. A França (maig de 2009), un informe oficial considerava que entre el 25 i el 30% dels qui s'anuncien com a psicoterapeutes no tenen cap diploma oficial que els acrediti, de manera que exerceixen de manera irregular o alegal...

El Tavistock Institute (1947), fou dels primers grups que es plantejà els problemes del comportament de grup i estudià com el fet de pertànyer a una determinada organització canvia els comportament dels seus membres. Però les seves anàlisis caigueren en un error important: creien que les personalitats sectàries tenien trets paranoics, cosa que resulta absolutament incerta. Més aviat al contrari: els fundadors de sectes són individus de biografia sovint pintoresca (el fundador de la Cienciologia era escriptor de ciència-ficció, i en aquest àmbit hi ha firaires, venedors de cotxes de segona mà, etc). Més que ambició de diners o de poder, els fundadors de sectes tenen un acusat complex d'inferioritat i un comportament antisocial i ressentit, però no paranoic.

Els estudis més significatius sobre rentat de cervell només aparegueren després dels treballs de Leo Festinger sobre 'dissonància cognitiva' a partir de la secta 'The Seekers' [Els Buscadors] de Marion Keech (1954) que, havent anunciat la fi del món, quan aquest fet no s'esdevingué per comptes de reconèixer la seva errada, es dedicà a una gran campanya de captació d'adeptes, argumentant que era precisament l'anunci de la fi del món i la fe dels creients el que havia impedit que la catàstrofe es materialitzés. Aquesta tendència a no rectificar malgrat que l'error sigui obvi identifica molt el funcionament de grups sectaris i com més gran sigui l'error més gran és la fe que sustenta el grup.

Els treballs del Tavistock Institute i de Festinger es complementaren amb els estudis de Bertram R. Forer (1914-2000). S'anomena 'efecte Forer' (o 'de validació subjectiva'), la tendència que tothom té a considerar que descripcions de caràcter general sobre la personalitat (tipus: 'vostè té molt potencial' o 'vostè té febleses però pot compensar-les') se li adapten específicament. L'any 1948, Forer feu un test a diversos individus i els donà a tots el mateix diagnòstic, enganxant-hi frases extretes d'horòscops: doncs bé, per a sorpresa del psicòleg, tots els subjectes cregueren que el que Forer els oferia era una descripció intel·lectualment honesta i descriptivament correcta del seu caràcter, sense adonar-se que les mateixes frases podien aplicar-se a gairebé tothom. Forer aconseguia que el seu fals diagnòstic fos cregut d'una manera molt simple: posava notes força altes a tothom (al voltant de 4,2 sobre 5) i usava expressions tan inconcretas i genèriques que ningú no es podia sentir ferit i resultaven fàcilment creïbles. De fet, les afirmacions dels gurus sectaris segueixen fil per randa l'efecte Forer.

Però, malgrat aquests antecedents, qui definitivament situà el tema del rentat de cervell en l'agenda de la psicologia social fou Robert J. Lifton en un llibre de títol complicat: 'La reforma del pensament i la psicologia del totalitarisme. Un estudi sobre el 'rentat de cervell' a Xina' (1961), en què a partir de l'estudi dels mètodes dels comunistes xinesos estudia els vuit instruments de control que usen totes les organitzacions sectàries (siguin militars, polítiques, religioses o corporatives).

El concepte de 'secta' és molt discutit especialment pel que fa a les fronteres, prou ambigües, entre secta i religió. En general, que un grup sigui considerat sectari depèn de com s'avaluen tres criteris:

1.- El lideratge: si és piramidal i indiscutible tendeix al sectarisme.

2.- La doctrina: quan hi ha una doctrina pública (exotèrica) diferent de la doctrina privada (esotèrica), i no es pot esperar sinceritat ni claredat sobre els objectius, el grup tendeix a ser sectari.

3.- L'afiliació: quan l'afiliat no està informat sobre el lloc on entra o no se li permet la sortida, se l'explota laboralment, se li restringeixen les possibilitats de prendre decisions, el grup tendeix al sectarisme.

Cap d'aquests tres criteris resulta fàcil d'avaluar en la pràctica (i en una societat democràtica sempre caldria respectar la decisió de qui lliurement vulgui pertànyer a un grup d'aquesta mena). Per això resulta més interessant aplicar els criteris de Lifton que tenen un caràcter més objectiu.

Els vuit mètodes que segons Lifton usen les organitzacions sectàries per canviar el comportament de la gent són:

1.- Control de l'entorn: està prohibit parlar amb gent d'idees oposades o llegir llibres que no siguin de la línia del grup. El nou adepte és apartat de la seva família i dels amics. Com que el membre de la secta no té altre punt de referència sentimental que el grup, resulta més fàcil controlar-lo.

2.- Manipulació mística: es manipulen experiències sensorials (petits trucs òptics, etc.) dels adeptes que a ells els semblen fets espontanis meravellosos, però que en realitat són planificats i orquestrats. Menjar poc i treballar moltes hores, de manera que els adeptes no hi hagi temps per pensar i per replantejar-se les coses i hiperactivar el sistema nerviós dels adeptes fins posar-los en situacions quasi paranoiques és un hàbit sectari típic ('com més cansats, més entregats').

3.- Exigència de puresa: el món es veu en blanc i negre, o estàs amb mi o estàs contra mi. Només hi ha bons i dolents i els membres de la secta són exhortats constantment a ajustar-se a la ideologia del grup i a lluitar per la perfecció.

4.- Confessió: dins una jerarquia estricta es creen modes uniformes de conducta i els 'pecadors' (val a dir, els qui tenen la més mínima desviació respecte a les idees de grup) són convidats (o obligats) a confessar les seves culpes ja sigui davant el seu responsable jeràrquic o davant tot el grup. Delatar qualsevol desviació de conducta o de pensament, té premi.

5.- Ciència sagrada: les doctrines del grup són considerades veritat absoluta i se situen més enllà de tota controvèrsia o qüestionament. La visió que el grup té del món és l'única 'científica' i només ella pot donar respostes vàlides. Només el món sectari és vàlid.

6.- Llenguatge 'carregat': el grup sectari usa un llenguatge propi, 'carregat' de significacions que només comprenen els adeptes i que ajuda a controlar el pensament. Termes exclusius i codis propis fan que els adeptes se sentin participants de secrets suposadament poderosos.

7.- La doctrina sobre la persona: les experiències personals estan subordinades a la ciència sagrada del grup. La submissió 'lliurement' (?) a la doctrina, al líder i a la secta produeix felicitat. Qualsevol experiència personal contrària a ella ha de ser reinterpretada a la llum de l'ortodòxia grupal.

8.- Dispensació de l'existència: el grup té el dret a decidir qui té dret a viure o a expressar-se i qui no en té. D'aquesta manera qui intenta sortir de la secta és vist com un traïdor i es cultiva el sentiment de culpa quan algú no es dedica amb prou intensitat als objectius sectaris.

En definitiva el pensament sectari aprofita la fragilitat de la ment humana i manipula les emocions dificultant la reflexió i l'esperit crític. Quan un empresari o un gerent manipulador vol imposar suposats 'valors d'empresa' als seus subordinats per tal d'alimentar la gratitud dels seus subordinats és tant sectari com quan un polític manipula consignes o com quan un predicador organitza els creients en qualsevol hipòtesi sobre el més enllà.

Convindria recordar, però, que mentre hom no tingui una clara definició de secta és difícil actuar-hi i que en les societats democràtiques no es pot restringir a ningú el dret a pertànyer a un grup qualsevol (per estrafulari que pugui semblar als qui no hi participen). Creure en plats volants, en extraterrestres, en el nirvana o en la resurrecció de la carn, és una decisió personal que forma part de la llibertat de consciència. Per això l'Associació Americana de Psicologia no ha arribat mai a cap acord sobre aquest tema.

Robert Jay Lifton considerava impossible mantenir per temps indefinit el rentat de cervell, perquè finalment l'esborronadora quantitat de proves en contra de les teories i doctrines sectàries fa que fins i tot la majoria dels més fidels acabin per abandonar-les; això sí, sovint entre dubtes i angoixes esfereïdores. Només algunes persones especialment febles, narcisistes o emocionalment ferides resten sempre vinculades als àmbits sectaris.

Actualment, els psicòlegs estan cada cop menys interessats en les tècniques de rentat de cervell i, en canvi, estudien cada cop més els factors que ens tornen vulnerables. Conèixer i identificar les formes de la manipulació és un primer pas per evitar-les. Tothom pot ser influenciat per un grup o per una idea, però ningú no resta sempre (si no vol) sota el poder de cap grup o de cap idea.